

tarafından inşa ettirilen Delhi'deki türbesi mimari bir şaheserdir.

Hümâyün, saltanatı boyunca ülke top- raklarını genişletmeye çalışan faal bir devlet adamı ve cesur bir kumandan ola- rak tanınmıştır. Bazı kaynaklarda dindar- lığından bahsedilmektedir. Hümâyün baş- ta Dînpennâh Kalesi olmak üzere Delhi, Gvalyor ve Agra'da birçok mimari eser yaptırmıştır. Edebiyatla da ilgilenmiş ve yazdığı şiirler bir divanda toplanmıştır. Ayrıca onun adına bazı eserler kaleme alınmıştır; kız kardeşi Gülbeden Be- güm'ün *Hümâyünnâme*'si onun faali- yetlerini anlatmaktadır. Teyzesinin çocu- ğu ve *Târîh-i Reşîdî* müellifi Haydar Mir- za, Hândmîr, Cevher Âftâbecî ve Bayezid Beyat da bu dönemin önde gelen tarihçi- lerindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bâbü, *Vekâyi'* (Arat), II, 239-240, 246, 259 vd.; Seydi Ali Reis, *Mir'ât-ı Memâlik*, İstanbul 1313, s. 43 vd., 51-52, 55 vd.; Bedâünî, *Munta- khabu't-tawârih* (trc. G. S. A. Ranking), Delhi 1986, I, 600-601, ayrıca bk. İndeks; Gülbeden Be- güm, *Hümâyünnâme* (trc. Abdürreb Yelgar – Eymen Manyas), Ankara 1944; Ebû'l-Fazl el-Allâ- mî, *The Akbar-nâmâ* (trc. H. Beveridge), New Delhi 1987, I, 654-656, ayrıca bk. İndeks; Cev- her Âftâbecî, *Tezkiretü'l-vâkıfât: Private Mem- oirs of the Moghul Emperor Humâyün* (trc. Ch. Stewart), London 1832; Syad Muhammad Latif, *Lahore: Its History and Antiquities*, Lahore 1892, s. 22-25; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetu'l- havâir*, IV, 389-392; S. K. Banerji, *Humâyün Badshah*, I-II, London 1938-41; a.mlf., "The Capture of Qandahar by Humâyün", *Journal of the United Provinces Historical Society*, sy. 131, Calcutta 1940, s. 39-50; Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, 34-62; S. Ray, *Humâyün in Persia*, Calcutta 1948; I. Prasad, *The Life and Times of Humâyün*, Calcutta 1955; Riazul Islam, *Indo- Persian Relations: A Study of the Political and Diplomatic Relations Between The Mughul Empire and Iran*, Lahore 1970, s. 24-47, 196-201; B. Gascoigne, *The Great Moghuls*, New York 1971, s. 47-75; Ahmet Asrar, *Kânüni Devrinde Osmanlıların Din Siyaseti ve İslâm Âlemi*, İs- tanbul 1972, s. 175 vd.; Abdülmün'im en-Nemr, *Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind*, Beyrut 1401/1981, s. 240-243; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Dev- letleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 342-344; *History of India*, III, 224-242; V, 263-276; Naimur Rah- man Farooqi, *Mughal-Ottoman Relations*, Del- hi 1989, s. 14-17; Azmi Özcan, *Pan-İslâmizm: Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, İstanbul 1992, s. 10-11; G. D. Lowry, "Humayun's Tomb, Function and Meaning in Early Mughal Architecture", *Mu- qaranas*, IV, Leiden 1990, s. 133-148; Mirza Ba- la, "Hümâyün", *İA*, V/1, s. 628-631; Şerafettin Turan, "Seydi Ali Reis", a.e., X, 529-530; S. Digby, "Humâyün", *El²* (İng.), III, 575-577; A. S. Bazmee Ansari, "Husayn Shâh Arghûn", a.e., III, 632-633.

ENVER KONUKÇU

HÜMÂYÜN ŞAH BEHMENÎ

(همايون شاه بهمنی)

(ö. 865/1461)

Behmenî hükümdarı
(1458-1461).

Hindistan'ın güneyinde Dekken'de hü- küm süren Behmenîler'in on birinci sul- tanıdır. Alâeddin II. Ahmed'in büyük oğlu olup onun ölümünden sonra yerine geç- ti. Bazı emîrler küçük kardeşi Hasan'ı hü- kümdar yapmak istedilerse de o daha hız- lı davranıp tahta çıkmayı başardı (5 Ce- mâziyelevvel 862/3 Nisan 1458). Cesaret ve kabiliyetiyle duruma hâkim olduktan sonra Bîcâpûr Valisi Mahmûd-ı Gâvân'ı başvezirliğe getirerek geniş yetkilerle ve- kil-i saltanat tayin etti.

Hümâyün Şah'ın kısa süren dönemi da- ha çok iç barışı korumak ve saltanatına son vermeyi amaçlayan ayaklanmaları bastırmakla geçti. Henüz kendisi tahta çıkmadan Nâlkünde'de (Nâlgonda) sultan- lığını ilân eden kayınbiraderi Celâl Han ve oğlu İskender Han'ı Mahmûd-ı Gâvân ve Hâce-i Cihân Türk'ün de bulunduğu or- duyu bizzat yöneterek bozguna uğrattı, böylece büyük bir tehlikeden kurtuldu. Bu sırada Hümâyün Şah'a Karşı Celâl Han'la İskender'in destekleyen Devarkondalılar da 1459'da Behmenî kuvvetleri tarafından köy ve kasabaları yakılıp yıkılmak suretiyle cezalandırıldı. Bu arada daha önce hap- se atılmış olan Hasan Han, Yûsuf Türk ve Habîbullah tarafından hapisten çıkarılın- ca tekrar saltanat davasına kalkıştı. Hü- mâyün Şah'ın bir ordu göndermesi üzeri- ne de Bîr Kalesi'ne kaçtı ve kendini sultan ilân ettikten sonra Habîbullah'ı başvezir-liğe, Yûsuf Türk'ü de başkumandanlığa getirdi. Hasan Han, Hümâyün'un eline geçtiği takdirde başına gelecekleri bildi- ğinden Vicayanagar'a çekildi. Ancak bu- rada Bîcâpûr Valisi Sirâc Han Cüneydî ta- rafından veziri Habîbullah'la birlikte hile ile ele geçirilerek başşehirre gönderildi. Çok sert davranan Hümâyün, Hasan Han'ı aç kaplanlara parçalattığı gibi yüzlerce ta- raftarını da vahşice öldürttü.

Saltanat dönemi çok kanlı olaylar ve ka- rışıklıklarla geçen Hümâyün Şah 28 Zilka- de 865'te (4 Eylül 1461) hizmetçisi tarafın- dan zehirlenerek öldürüldü; türbesi Beh- menîler'in ikinci başşehirleri olan Bîder'- dedir (Muhammedâbâd). Firîşte gibi dö- nemin tarihçileri ondan zalim diye bah- sederler; şair Nâzirî de ölümüne "zevk-i cihân" (865/1461) terkibiyle tarih düşür- müştür. Veziri Mahmûd-ı Gâvân ise "sal-

tanat bahçesinin gülü" diye nitelendirip dürüst ve nazik bir kişiliğe sahip oldu- ğu- nu söyler ve onu istikrarı temin eden sul- tan diye tanıtır.

BİBLİYOGRAFYA :

Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 430; H. K. Sherwa- ni, *Mahmud Gawan, The Great Bahmani Wazir*, Allahabad 1941, s. 94-96; a.mlf., *The Bahmânîs of Deccân*, Hyderabad-Deccan 1953, s. 228, 244, 257-275; a.mlf., "The Bahmani Kingdom", *CHIn.*, V, 990-993; G. Yazdani, *Bidar: Its History and Monuments*, Oxford 1947, s. 132-134; T. W. Haig, *Turks and Afghans*, New Delhi 1965, s. 411-412; J. Burton-Page, "Humâyün Shâh Bahmani", *El²* (İng.), III, 577.

ENVER KONUKÇU

HÜMÂYÜNNÂME

(همايوننامه)

Alâeddin Ali Çelebi'nin
(ö. 950/1543)

yaptığı *Kelile ve Dimne* tercümesi
(bk. ALÂEDDİN ALİ ÇELEBİ).

HÜMEZE SÜRESİ

(سورة الهمة)

Kur'an-ı Kerim'in
yüz dördüncü süresi.

Mekke döneminde nâzil olmuştur. Do- kuz âyet olup fâsıla*sı yalnızca "ه، ه" harfleridir. Nüzül sırası itibarıyla otuz ikinci süredir. Süre ismini 1. âyette geçen, "baş- kalarını arkadan çekiştirip kötümeyi huy edinen kimse" anlamındaki hümeze keli- mesinden alır. Aynı âyette yer alan lüme- ze ise "insanları yüzlerine karşı ayıplayıp küçük düşürmeyi huy edinen kimse" de- mektir. Kaynaklar sürenin Mekki oldu- ğunda ittifak etmişlerdir (Süyûtî, *el-İtkân*, I, 29, 31, 81, 82). Kıyâme süresinden son- ra, Mürselât süresinden önce nâzil oldu- ğuna dair rivayetler dikkate alındığında

Nesh hattıyla yazılmış Hümeze süresi

Hz. Muhammed'in peygamber oluşunun üç veya dördüncü yılında indiği söylenebilir. Bu yıllar, İslâm'ın gösterdiği gelişme karşısında Mekke müşriklerinin telâşa kapılıp onu durdurmak ve engellemek için birtakım tedbirlere başvurdukları ve başta Resûl-i Ekrem olmak üzere müslümanların ileri gelenlerini kötüyüp gözden düşürmeye çalıştıkları yıllardır. Sürenin Cemîl b. Âmir, Ahnes b. Şerîf, Vefid b. Muğire veya Ümeyye b. Halef hakkında nâzil olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır (Fahreddin er-Râzî, XXIII, 402; Süyûtî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 220). Zira bunlar, Hz. Peygamber'i ve ileri gelen müslümanları kötüyüp arkadan çekiştirmeyi huy edinmişlerdi. Ancak âyetteki "li-küllü hümezetin lümezeh" ifadesinden bunların birkaç kişiden ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Sürede bu kişilerin yaptıklarına örnek olmak üzere bir kimseyi arkadan çekiştirip kötülenin veya kusurlarını yüzüne karşı söyleyip hakaret etmek suretiyle küçük düşürmenin çirkinliği vurgulanmaktadır.

Süre, insan ilişkilerinde temel olan ahlâk ilkelerinin önemli bir kuralına dikkat çekmektedir. İnsanları arkadan çekiştirip kötölemek ve karalamak, yüzlerine karşı hakaret ederek veya dolaylı yollardan alay edip küçük düşürmeye uğraşmak, sözlü olarak veya el kol, kaş göz işaretleri yaparak onların şeref ve haysiyetini oynamak ve bunu bir alışkanlık haline getirmek çok kötü davranışlardır. "Vay haline!" diye söze başlayarak bu kötü huy sahiplerini şiddetle kınayan süre kendilerinin çok daha kötü bir duruma düşeceklerini, acıklı bir azaba uğrayacaklarını bildiren âyetlerle son bulur. Üstelik yığıldıkları servete ve sahip oldukları paraya güvenerek insanlarla alay edip kalplerini kıranların, cehennem, adına "hutame" denilen ve içine atılan her şeyi yakıp bitiren, kırıp geçiren özel bir bölümünde azap görecekları haber vermektedir. Bu ateş onları yüreklerinin içinden sarıp yakalayacak, upuzun bir boru içine tıkanıp kalmış gibi çaresiz bırakacaktır. İftiraya ve hakarete uğrayan insanın yüreği nasıl yanarsa dünya malına güvenip herkesi küçük düşürmeye çalışsan, küstahça inciten hümeze ve lümeze tipleri de böyle bir özel ateşte yanacaktır. Burada, "Ceza suç cinsinden olmalı" kuralına uygunluk söz konusu olduğu gibi "hutame" kelimesinin "hümeze" ve "lümeze" ile aynı vezinde olması dolayısıyla lafz bakımından da uygunluk bulunmaktadır ki edebiyatta buna "müşâkele" denir.

Bir önceki Asr süresinde ebedî kurtuluşu erecek insanların başlıca nitelikleri

gösterilmişti. Bu sürede ise servet hırslına kapılan, zenginliğiyle şımarıp kendini âdeta ölümsüz bir varlık gibi görece kadar küstahlaşan insanlara has ahlâk bozukluklarına işaret edilmekte, aslında Allah'ın kullarını sınamak için verdiği, izâfî bir değer taşıyan serveti ve genel olarak gücü mutlak bir değer gibi telakki edip bu imkânlarla sahip oldukları için kendilerinde mâsum insanları tahkir etme hakkı görenler ve böylece insanların kişilik haklarına zarar verenlerin âhirette mâruz kalacakları ceza vezir bir şekilde anlatılmaktadır.

Hümeze süresinin faziletine dair Übey b. Kâ'b'dan rivayet edilip bazı tefsir kitaplarında yer alan (meselâ bk. Zemahşerî, IV, 233) ve Allah'ın Hümeze süresini okuyana Muhammed ashabının sayısı kadar ecir vereceğini bildiren hadisin uydurma olduğu kabul edilmiştir (İbnü'l-Cevzî, I, 239-241; Zerkeşî, I, 432).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hzm", "lmz", "h'hm" md.leri; Taberî, *Câmî'u'l-beân*, Beyrut 1405/1984, XV, 291-296; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut), IV, 233; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Medine 1386/1966, I, 239-241; Fahreddin er-Râzî, *Tefsir-i Kebîr: Me-fâtihu'l-gayb* (trc. Suat Yıldırım v.dğr.), Ankara 1995, XXIII, 401-409; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 432; İbn Hacer, *el-Kâfi's-şâf* (Zemahşerî, *el-Keşşâf* [Beyrut] içinde), IV, 188; Süyûtî, *Esbâbü'n-nüzûl*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dâru l-hyâi't-türâsi'l-Arabî), s. 220; a.mlf., *el-İtkân* (Bugâ), I, 29, 31, 81, 82, 212; Cemâleddin el-Kâsımî, *Me'hâsinü't-te'vîl* (nşr. M. Fuad Abdülbâki), Beyrut 1398/1978, XVII, 250-253; Elmallı, *Hak Dini*, VIII, 6085-6096; Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu* (İstanbul 1943), İstanbul 1980, s. 706-708; Seyyid Kutub, *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, Beyrut 1405/1985, VI, 3972-3973; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân* (trc. Muhammed Han Kayanî v.dğr.), İstanbul 1996, VII, 233-234; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1989, s. 86; Mahmûd el-Hasan Ârif, "el-Hümeze", *UDM*, XXIII, 172-173.

 EMİN IŞIK

HÜNERNÂME

(هنرنامه)

Seyyid Lokmân'ın
(ö. 1010/1601'den sonra)
şehnâme tarzında yazdığı tezhîp
ve minyatürleriyle ünlü eseri.

Bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (Hazine, nr. 1523, 1524) eserin yazımına şehnâmecî Fethullah b. Ârif başlamışsa da, vefatıyla Şirvanlı Eflâtun devam etmiştir. Onun da vefatı üzerine eser, 977'de (1569) şehnâmecîlik görevine getirilen Seyyid Lokmân b. Hüseyin el-Âşûrî el-Urmevî tarafından

yeniden kaleme alınmıştır. Seyyid Lokmân, Şirvanlı Eflâtun'un on bölüm olarak tasarlayıp sadece üç bölümünü yazabildiği eserin tezhîbinin fazlaca abartıldığını, ta'lik hatla sade zerefşan kâğıda yazılması ve bilgi bakımından gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi gerektiğini söylemiş, bunun üzerine III. Murad 22 Şevval 985 (2 Ocak 1578) tarihli bir hükmüyle (BA, MD, nr. 33, s. 189/380) bu görevi kendisine vermiştir.

Osman Gazi'den başlayıp I. Selim devrine kadar gelen padişahların hünerlerini anlattığı I. cildin dışında bu dönemleri yazarken *Oğuznâme*, Rûhî'nin *Târih*, Hoca Sâdeddin'in *Tâcü't-tevârih*, Neşrî'nin *Cihannümâ* ve İdrîs-i Bitlisî'nin *Heşt Bihişt*'inden faydalandığını söyleyen Seyyid Lokmân eserin dört ciltten (rükün), her cildin de on fasıl, bir tezyîl ve bir hâtimeden oluşacağını, I. ciltte Osman Gazi'den Yavuz Sultan Selim'e kadar on padişahın, II. ciltte Kanûnî Sultan Süleyman'ın, III. ciltte II. Selim'in, IV. ciltte de III. Murad'ın hünerlerinin anlatılacağını, ayrıca I. cildin her bir faslında on hikâye, tezyîl kısmında ise padişahlara ait latif söz ve beyitlerin yer alacağını belirtir. Ancak bunlardan sadece I ve II. ciltleri yazabilmiştir. I. cildin girişinde Oğuz boylarının damgaları hakkında bilgi verilip Oğuz Kağan ile Oğuzlar'ın efsanevî cedlerinin hikâyeleri, Kayılar'ın Hıta ve Hoten'den Talas ve Sayram'a gelmeleri, Kınıklar'la beraber Amuderya'yı geçip Horasan'a ulaşmaları, Cengiz'den kaçarak Ahlat'a sığınmaları anlatıldıktan sonra Osman Gazi'den Yavuz Sultan Selim'e kadar padişahların cülûs ve cenaze törenleri, vasıfları, huyları, merakları, av eğlenceleriyle tarihî olaylar ve savaşlar tasvir edilmiştir. Türkçe nesir halinde yazılan eserde yer yer Türkçe ve Farsça manzum parçalara da yer verilmiştir.

992 (1584) yılında Bosnalı Sinân b. Mehmed tarafından âharlı kâğıt üzerine ta'lik hatla yazılan bu cildin içinde Nakkaş Osman ve ekibi tarafından tasvir edilen kırk beş minyatür bulunmaktadır. XVI. yüzyıla ait yüksek bir sanat zevkini yansıtan ve türünün en güzel örneklerini oluşturan bu minyatürlerde tarihî gerçeklere bağlı kalınmaya çalışılmakla birlikte erken dönemlere ait merasim ve olayların anlatıldığı sahnelerin tarihî belge niteliği zayıftır. Osman Gazi'den Yavuz Sultan Selim'e kadar cülûs törenlerinin tasvir edildiği minyatürlerde özellikle Osman ve Orhan Gazi'nin cülûslarını gösteren sahnelerdeki kılık kıyafetler, padişahın etrafın-